

मा.मुख्यमंत्री महोदय यांचे संकल्पनेवर
आधारित “विकेल ते पिकेल” अभियान कृषि व
संलग्न विभागामार्फत राज्यात राबविणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
कृषि व पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग
शासन निर्णय क्र. संकिर्ण-२०२०/प्र.क्र.१३८/३अ
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-३२
दिनांक :- २७ ऑक्टोबर, २०२०

प्रस्तावना -

शेती हा देशाच्या तसेच राज्याच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. सकल राष्ट्रीय उत्पन्नातील शेतीचा वाटा घटत असला तरी शेतीवर आधारीत लोकसंख्येचे प्रमाण देश व राज्य पातळीवर अनुक्रमे ६९ व ५५ टक्के आहे. राज्यात अल्प व अत्यल्प भूधारक शेतक-यांचे प्रमाण ८१ टक्के इतके आहे. जवळपास ८३ टक्के कोरडवाहू क्षेत्र असल्याने जागतिक हवामान बदलाचा तसेच बहुतांश मुख्य पिके जागतिक बाजारपेठेशी जोडलेली असल्याने त्यांच्या आंतरराष्ट्रीय विक्री मूल्यातील चढ-उताराचा थेट परिणाम राज्यातील शेतक-यांच्या आर्थिक उत्पन्नावर होतो.

जागतिकीकरणाच्या या पर्वांमध्ये सर्व जग एक खेडे झाले आहे त्यात आपण उत्पादन करत असलेला शेतमाल विक्री करण्याकरीता स्थानिक बाजारपेठ शोधण्याबरोबरच ज्याला जागतिक बाजारपेठेत मागणी आहे व ज्यापासून शेतक-यांना अधिक उत्पन्न मिळू शकेल अशा “विकेल ते पिकेल” या धोरणाचा अंगिकार करून पिक पद्धती व शेतीपद्धतीची पुनर्मांडणी करण्यासाठी धोरणात्मक आराखडा तयार करावा अशी मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांची संकल्पना आहे. यासाठी राज्याची कृषी क्षेत्रातील बलस्थाने आणि राज्यात जे सामाजिक भांडवल व पायाभूत सुविधा निर्माण होत आहेत त्यांचा योग्य वापर करून बाजाराभिमुख कृषी विकासाच्या आधारे देशांतर्गत आणि जागतिक बाजारपेठेतील संघर्षाचा लाभ थेट शेतक-यांना मिळवून देण्यासाठी अधिक नियोजनबद्ध प्रयत्न कृषि व कृषि संलग्न विभागांनी करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधिन होती. त्या अनुषंगाने पुढील प्रमाणे निर्णय घेण्यात येत आहे.

शासन निर्णय-

१. शेतमालाच्या उत्पादकाला व ग्राहकाला काय हवे आहे याचा शोध घेऊन त्यानुसार पिक पद्धती, कृषि प्रक्रिया, पुरवठ्याची साखळी व विक्री व्यवस्था विकसित करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी शेतकरी बांधवांना विकेल ते पिकेल हे अभियान मदत करेल. उत्पादक शेतक-यांना प्रक्रिया उद्योग, किरकोळ विक्री साखळ्या आणि कृषि आधारित उद्योजकांच्या माध्यमातून नवीन व संघटीत बाजारपेठेत प्रवेश मिळवून देण्यासाठी आवश्यक ते प्रशिक्षण, तांत्रिक सहाय्य, पायाभूत सुविधा आणि जोखीम निवारण क्षमता विकसित करण्यासाठी शासनाच्या विविध विभागाच्या संबंधित योजनाद्वारे गुंतवणूक केली जाईल. त्यासाठी पिकनिहाय विविध मूल्यसाखळी प्रकल्प उभे करण्याला कृषी विभाग मदत करेल. . शेतक-यांनी एकत्र येऊन स्थापन केलेल्या संघ / संस्थांच्या माध्यमातून काढणीपश्चात हाताळणी, मूल्यवृद्धी आणि प्राथमिक प्रक्रिया केलेला माल संघटीत खरेदीदार, प्रक्रिया उद्योग आणि निर्यातदारांना पुरवठा करण्याची व्यवस्था उभी करण्यावर भर देण्यात येईल.

२. “विकेल ते पिकेल” अभियान उद्दिष्टे -

- १) बाजारात मागणी असलेल्या पिकांच्या लागवडीवर भर देणे.
- २) शेती पिकाचे अधिक दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण उत्पादन घेणे.
- ३) शेतीव्यवसाय हा उद्योगक्षम करणे.
- ४) शेतमाल विक्रीसाठी ब्रॅन्ड विकसित करणे.
- ५) शेतमाल मूल्यसाखळी विकास प्रकल्पांच्या माध्यमातून बाजाराच्या वाढीव संधी उपलब्ध करणे.
- ६) कृषी व्यवसाय सुलभतेसाठी धोरणात्मक बदल करणे.
- ७) कृषी क्षेत्रात गुंतवणूक वाढविणे.
- ८) शेती उत्पन्नात शाश्वतता आणणे व निव्वळ उत्पन्नात वाढ करणे
- ९) बाजारपेठीय माहितीचे विश्लेषण करणे व उत्पादकांना त्याची माहिती देणे.

३. “विकेल ते पिकेल” या अभियानावर काम करत असताना सर्वच ठिकाणी लगेच मोठमोठे प्रकल्प उभारणे अथवा प्रक्रिया करणे शक्य होणार नाही. तथापि शेतकरी सध्या घेत असलेल्या पिकांची/शेतमालाची प्रचलित विपणन व्यवस्थेशिवाय थेट ग्राहकांशी जोडणी करणे काही प्रमाणात सहज शक्य आहे. त्याशिवाय ग्राहकांच्या मागणीप्रमाणे काही पिकांची जाणीवपूर्वक लागवड वाढविणे, भौगोलिक मानांकन प्राप्त पिकांचे ब्रँडिंग करणे व त्या पिकांना वाजवी दर मिळवून देणे यासाठी प्रयत्न करता येतील. यामध्ये सध्या शेतकरी घेत असलेली आणि प्रक्रियेविना थेट ग्राहकोपयोगी असलेली पिके व प्रक्रियेविना वापर न होणारी पिके यांचा समावेश होतो.

शेतकऱ्यांचा माल ग्राहकांपर्यंत पोहचविताना अस्तित्वात असलेल्या साखळीतील टप्पे कमी करणे, विक्री तंत्रासाठी आवश्यक किमान दर्जा, प्रतवारी, स्वच्छता व सुकविणे यासारख्या कमी खर्चाच्या परंतु दरात खूप फरक करणा-या घटकांसाठी शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करणे आवश्यक आहे.

४. कार्यवाहीचे स्वरूप: -

अ. ताजा शेतमाल/भाजीपाला /फळे यांची थेट विक्री -

- १) पिक/शेतमालाची निवड करणे
- २) इच्छुक उत्पादक शेतकरी / गट/ समुह / शेतकरी उत्पादक कंपनीची निवड करणे
- ३) गांव /तालुका /जिल्हा /नगरपालिका क्षेत्र/गृहनिर्माण संस्था/राष्ट्रीय महामार्ग इ. ठिकाणी विक्री व्यवस्था निर्माण करणे.

ब. विक्रेता/खरेदीदार निवडून त्यांना शेतमालाची विक्री-

१. पिक/शेतमालाची निवड करणे
२. इच्छुक उत्पादक शेतकरी / गट/ समुह / शेतकरी उत्पादक कंपनीची निवड करणे
३. विक्रेता/खरेदीदार/बाजार व्यवस्थेची निवड करणे
४. आवश्यकता/मागणीप्रमाणे शेतमालाचा पुरवठा करणे

क. पायाभूत व्यवस्थेसह प्रक्रियायुक्त शेतमालाची विक्री

१. पिक/शेतमालाची निवड करणे
२. इच्छूक उत्पादक शेतकरी / गट/ समुह शेतकरी उत्पादक कंपनीची निवड करणे
३. विक्रेता/खरेदीदार/बाजार व्यवस्थेची निवड करणे
४. आवश्यक पायाभूत सुविधांची निश्चिती करणे
५. योजनांची व निधीची उपलब्धते प्रमाणे सांगड घालणे.
६. आर्थिक व्यवहार्यता तपासणे.
७. बँकेसाठी प्रस्ताव तयार करणे
८. प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करणे

५. निधीची उपलब्धता व नियोजन-

“विकेल ते पिकेल” अभियानाचे अंमलबजावणीसाठी कृषि व संलग्न विभागांच्या तसेच सहकार , पणन , नाबार्ड इत्यादी विभागांच्या विविध योजनांची सांगड घालण्यात यावी. प्रथम विविध योजनांतर्गत शेतकरी गटांना त्यांचा शेतमाल थेट ग्राहकांना विक्री करण्यासाठी सुविधा उपलब्ध करून द्याव्यात. तसेच या गटांचे मालाचे विक्रीसाठी प्रक्रियादार/निर्यातदार/सहकारी भांडार /गृहनिर्माण संस्था यांना जोडण्यात यावे. यामधून सक्षमपणे काम करणारे गटांची निवड करून त्यांचे शेतकरी उत्पादक कंपन्यामध्ये रुपांतर करता येईल व त्यासाठी एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान, नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प, प्रधान मंत्री सूक्ष्म खाद्य उद्योग उन्नयन योजना (PMFME) या योजनामधून प्राधान्याने अनुदान देता येईल. याशिवाय शेतकरी उत्पादक कंपन्या स्थापन करण्यासाठी १०००० शेतकरी उत्पादक कंपन्या स्थापन करणे योजनेचा लाभ घेता येईल. याशिवाय चांगले संघटन झालेले गट/कंपन्या यांचे माध्यमातून मा. बाळासाहेब ठाकरे कृषी व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (स्मार्ट) प्रकल्पांतर्गत मुल्यसाखळी विकसित करता येतील. यासाठी आवश्यक वित्तीय सहाय्य मिळवणेसाठी कृषि पायाभूत सुविधा निधी (AIF) योजनेचा लाभ घेता येईल. वरील प्रचलित योजनांचा लाभ गटांना प्राधान्याने देता येईल. यासाठी योजनामधील (४० ते ५० टक्के) तरतूद राखीव ठेवण्यात येईल.

६. “विकेल ते पिकेल” अभियानाचे अंमलबजावणीसाठी कृषि व संलग्न विभागांचा कार्यक्रमातील हस्तक्षेप (Interventions) व परिणाम (Impact) यासंदर्भात मार्गदर्शन, प्रकल्प मंजूरी व देखरेखीसाठी खालील प्रमाणे पर्यवेक्षकीय **राज्यस्तरीय समिती** गठीत करण्यात येत आहे.

१.	आयुक्त (कृषि)	अध्यक्ष
२.	व्यवस्थापकीय संचालक, वखार महामंडळ	सदस्य
३.	संचालक (फलोत्पादन)	सदस्य
४.	संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण)	सदस्य
५.	संचालक (कृषि प्रक्रिया व नियोजन)	सदस्य
६.	कार्यकारी संचालक, महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ, पुणे	सदस्य
७.	कार्यकारी संचालक, महाराष्ट्र सहकार विकास मंडळ, पुणे	सदस्य
८.	अतिरिक्त प्रकल्प संचालक, स्मार्ट	सदस्य
९.	प्रकल्प उपसंचालक, नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प	सदस्य

१०.	सरव्यवस्थापक (नाबार्ड) किंवा त्यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
११.	व्यवस्थापकीय संचालक, राज्यस्तरीय बँकर्स समिती बँक ऑफ महाराष्ट्र, पुणे	सदस्य
१२.	शेतकरी उत्पादक कंपनीचे प्रतिनिधी (दोन)(शेतमालाचे एकत्रीकरण आणि थेट विक्री अथवा प्रक्रिया करण-या)	सदस्य
१३.	अन्न प्रक्रिया उद्योग प्रतिनिधी	सदस्य
१४.	संचालक अपेडा दिल्ली किंवा त्यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
१५.	संचालक (आत्मा)	सदस्य सचिव

७. तसेच, “विकेल ते पिकेल” अभियानाचे अंमलबजावणीसाठी कृषि व संलग्न विभागांचा कार्यक्रमातील हस्तक्षेप (Interventions) व परिणाम (Impact) यासंदर्भात मार्गदर्शन, प्रकल्प मंजुरी व देखरेखीसाठी खालील प्रमाणे पर्यवेक्षकीय **जिल्हास्तरीय समिती** गठीत करण्यात येत आहे.

१.	जिल्हाधिकारी	अध्यक्ष
२.	जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त, पशुसंवर्धन	सदस्य
३.	जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त, मत्स्यव्यवसाय	सदस्य
४.	जिल्हा उपायुक्त, रेशीम उद्योग	सदस्य
५.	जिल्हा व्यवस्थापक, नाबार्ड	सदस्य
६.	प्रमुख, जिल्हा अग्रणी बँक	सदस्य
७.	जिल्हा उपनिबंधक, सहकारी संस्था	सदस्य
८.	जिल्हा उद्योग केंद्र	सदस्य
९.	कार्यक्रम समन्वय, कृषि विज्ञान केंद्र	सदस्य
१०.	व्यवस्थापक, जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक	सदस्य
११.	जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी/प्रकल्प संचालक आत्मा	सदस्य सचिव

८. उपरोक्त पर्यवेक्षकीय समितीने वेळोवेळी कार्यक्रम /अभियान अंमलबजावणीचा आढावा घेऊन राज्य शासनास त्याबाबतचा अहवाल पाठवावा. तसेच सदर प्रकरणी राज्यस्तरावरील नोडल एजन्सी म्हणून कृषि आयुक्तालय स्तरावर एका कक्षाची स्थापना करण्यात येत आहे. सदर कक्ष आयुक्त कृषि, महाराष्ट्र राज्य यांचे नियंत्रणाखाली असेल. याबाबतच्या सविस्तर सूचना आयुक्त (कृषि) महाराष्ट्र राज्य हे निर्गमित करतील.

९. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या वेबसाईटवर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक क्र. २०२०१०२७१६५१२८४३०१ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(अशोक आत्राम)

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत-

१. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे अपर मुख्य सचिव
२. मा.उपमुख्यमंत्री/ मा. मंत्री(वित्त)महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव
३. मा.मंत्री (कृषि) महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव
४. मा.राज्यमंत्री (कृषि)महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव
५. सर्व विधानमंडळ सदस्य.
६. अपर मुख्य सचिव,(वित्त)वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई
७. सचिव (कृषि),कृषि व पदुम विभाग,मंत्रालय, मुंबई
८. अपर मुख्य सचिव,पणन,वस्त्रोद्योग,सहकार व वस्त्रोद्योग विभाग,मंत्रालय,मुंबई
९. सचिव, पशुसंवर्धन, दुग्ध व्यवसाय व मत्स्य व्यवसाय विभाग मंत्रालय, मुंबई.
१०. प्रधान सचिव,जलसंधारण,ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय,मुंबई.
११. प्रधान सचिव,वस्त्रोद्योग,सहकार व वस्त्रोद्योग विभाग,मंत्रालय,मुंबई.
१२. आयुक्त(कृषि), कृषि आयुक्तालय,महाराष्ट्र राज्य,पुणे
१३. संचालक (आत्मा), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१४. संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१५. कुलगुरु,मराठवाडा कृषि विद्यापीठ,परभणी
१६. कुलगुरु,डॉ.पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ,अकोला
१७. कुलगुरु,महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ,राहुरी,जि. अहमदनगर
१८. कुलगुरु,डॉ.बाळासाहेब सावंत कोंकण कृषि विद्यापीठ, दापोली
१९. महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय,मंत्रालय,मुंबई
२०. महालेखापाल १/२ (लेखा परिक्षा)/(लेखा व अनुज्ञेयता) मुंबई/नागपूर
२१. सर्व विभागीय आयुक्त
२२. सर्व जिल्हाधिकारी तथा अध्यक्ष आत्मा नियामक मंडळ
२३. मुख्य कार्यकारी अधिकारी,सर्व जिल्हा परिषद तथा उपाध्यक्ष आत्मा नियामकमंडळ.
२४. सर्व विभागीय कृषि सहसंचालक
२५. सर्व जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी
२६. सर्व जिल्हा प्रकल्प संचालक आत्मा
२७. व्यवस्थापकिय संचालक, वखार महामंडळ, पुणे
२८. संचालक,फलोत्पादन, कृषि आयुक्तालय, पुणे
२९. संचालक, कृषि प्रक्रीया व नियोजन
३०. कार्यकारी संचालक,महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ, पुणे

३१. कार्यकारी संचालक, महाराष्ट्र सहकार विकास मंडळ, पुणे
३२. जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त, पशुसंवर्धन
३३. जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त, मत्स्यव्यवसाय
३४. जिल्हा उपायुक्त, रेशीम उद्योग
३५. जिल्हा व्यवस्थापक, नाबार्ड
३६. प्रमुख जिल्हा अग्रणी बँक
३७. जिल्हा उपनिबंधक, सहकारी संस्था
३८. जिल्हा उद्योग केंद्र
३९. कार्यक्रम समन्वय, कृषि विज्ञान केंद्र
४०. व्यवस्थापक, जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक
४१. अतिरिक्त प्रकल्प संचालक, स्मार्ट
४२. प्रकल्प संचालक, नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प, मुंबई
४३. व्यवस्थापक, नाबार्ड, मुंबई
४४. व्यवस्थापकीय संचालक, राज्यस्तरीय बँकर्स समिती बँक ऑफ महाराष्ट्र, पुणे
४५. संचालक, अपेडा दिल्ली
४६. निवड नस्ती कार्यासन ३-अ.